

PROTECȚIA MONUMENTELOR ISTORICE ÎN ROMÂNIA. PARTEA I-A -LEGISLAȚIA ȘI APLICAREA EI ANTERIOR ANULUI 1989

Adina Boroneanț, Mihai Vasile

Abstract

The protection of the historical and archeological monuments in Romania can be traced back to the end of the XVII century. Although focused at first on the retrieval of hoards and triggered by mercantile reasons, it became during the XVIII century (especially in Transylvania) a constant preoccupation, more and more backed up by official legislation.

The authors aimed to stress the difference that an adequate legislation can make in the protection and conservation of historical and archeological monuments. Structured in three main parts, the paper starts by presenting the general causes leading to the degradation and destruction of such monuments and continues with a review of the main laws, amendments and regulations issued from the late XVII century and prior to 1989. As a major change occurred after December 1989, the period 1989/present days will be dealt with in a separate article. The paper also gives a short account (from the point of view of the archeologist) of the main architectural trends regarding the conservation of a historical monument.

I. The article identifies four main groups of factors responsible for the degradation and destruction of a monument: 1- natural factors (climate, geographical location, natural disasters), 2 – historical factors (fires, reconstructions), 3 – urbanization (new streets, introduction of draining pipes, etc) and (4) - last but not least - the trade with antiques (especially prior the XX century).

II. II.1-2 Muntenia and Moldova, prior to 1918. First references to hoards, precious stones and metals buried in the ground are to be found starting with the end of XVII century. The aim of the legislation in retrieving such treasures was not their historical value but their financial one. With the first decades of XIX century things changed: a museum of antiques was established in Bucharest, the Criminal Code in 1865 set penalties for whoever damaged historical monuments and was followed in 1874 by regulations for “explorations and the trade with antique objects”. Also in 1874 a Commission for Public Monuments was created, to be replaced in 1913 by the Commission of Historical Monuments. Two lists of historical (and public monuments) were also made public at the end of the XIX century.

II.3 Transylvania, Banat, Bucovina prior to 1918. Part of the Austro-Hungarian Empire, more serious legislation was enforced here starting with the end of XVIII century. In 1850 a Commission for the study and protection of historical monuments was set up in Vienna (thus dealing also with monuments in Transylvania) and another one was established in Banat in 1854. The Commission for Historical monuments was introduced late, in 1921, after the unification with Romania.

II.4 1918-1945 throughout Romania – In 1919 the first law for the conservation and the restoration of historical monuments was passed. The new Criminal Code stipulated penalties for those damaging the monuments.

With the changing of the political regime after the WWII, a period of constant changes followed. The Commission of Historical Monuments was dissolved in 1948, to be replaced in 1951 by its communist pendant - the Council of Historical Monuments. Of great importance were the Law for the Protection of the National Heritage (1974) and the Law for Urban and Rural Systematization (1975), the first one aiming to protect the monuments and the second one to pull them down. A list of 10262 monuments was made public in 1977, out of which 1274 were listed as archeological ones.

III The third part deals - as shown above- with some of the major ideas employed in the restoration of historical monuments, seen more through their efficiency in time than in terms of historical and archeological truth.

Prezenta lucrare își propune să fie o prezentare generală a activității de protecție a monumentelor istorice pe teritoriul României de la apariția primelor acte legislative și până în perioada premergătoare evenimentelor din decembrie 1989. Autorii au în vedere un al doilea articol care se va studia legislația de după 1989.

Structura prezentului studiu este tripartită: începe prin a prezenta cauzele distrugerilor monumentelor istorice – din aceasta decurgând firesc necesitatea protejării lor, partea a doua se constituie într-o trecere în revista a legislației¹, în succesiune cronologică, însoțită de scurte comentarii asupra prevederilor conținute de fiecare lege, firește corelată cu evenimente din același domeniu din epoca respectivă, și în sfârșit, partea a treia, care se ocupa de metodologia protecției monumentelor istorice – cu trimiteri directe la evoluția conceptelor de conservare și restaurare a monumentelor istorice pe teritoriul României. Atât din motive istorico-politice cât și pentru ușurința organizării materialului, legislația a fost împărțită cronologic în cinci mari etape: 1 - Perioada anterioară secolului XIX, 2 - Secolul XIX și începutul secolului XX, până la 1918, 3 - Perioada 1918-1945, și 4 - Perioada 1945-1989.

I. Cauze ale distrugerii monumentelor

Cauzele distrugerilor sau degradărilor monumentelor istorice sunt multiple și de natura variată: de la cele de ordin obiectiv – legate de climă, localizare geografică, caracteristici ale solului, catastrofe naturale (cutremure, alunecări de teren),

caracteristicile materialelor de construcție, sistemul de construcție, până la cele de natura obiectivă, legate preponderent de factorul uman, fie el economic, social sau politico-cultural. La acestea se adaugă factorul de natură istorică (incendieri, demolări, reconstrucții)², care afectează atât monumentele antice cât și pe cele de factură modernă.

Pentru timpurile moderne se poate vorbi, de asemenea, de un factor urbanistic. Trasarea de noi planuri ale orașelor, activitățile de pavare, canalizare sau lărgire a străzilor au afectat fără îndoială numeroase monumente istorice antice sau medievale.

Nu lipsit de relevanță este comerțul de antichități – mai cu seama cel anterior secolului XIX. Transportul lor peste hotare începe încă din vremea lui Matei Corvin, apoi a lui Carol VI (care obține antichități de la Ulpia), destinația lor fiind Buda sau la Viena (C. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*:32). Francisc I al Franței (1515-1547) cere îngăduința lui Soliman Magnificul să dărâme un picior al podului roman de la Drobeta pentru ca arhitecții săi '*să-i poată desluși secretele*'³. Mai mult, se știe astăzi despre existența unor caravane de transport ce se deplasau pe Mureș și pe Dunăre (în jurul anului 1729) transportând inscripții epigrafe de la Alba Iulia, cu destinația Hofbibliothek de la Viena⁴. Analog, în 1861, inginerul francez Desiré deschide la Troesmis o 'cariera' de exploatare a

¹ În prezentarea legilor se vor scoate în evidență prevederile cu caracter de noutate, fără a se insista asupra articolelor care nu aduc modificări radical diferite față de legislația anterioară.

² Ne referim la cele produse în epoci istorice îndepărtate precum incendiarea Sarmizegetusei dacice, construcția cetății medievale de la Alba Iulia peste vechiul castru roman, etc.

³ D.Tudor (ed), *Al.Odobescu, Istoria arheologiei*, 1961, p.7

⁴ I.Opriș, *Ocrotirea patrimoniului cultural - tradiții, destin, valoare*, 1986, p.95

inscripțiilor romane. În urma acestei acțiuni 32 de inscripții plecau spre muzee franceze⁵.

Activitatea de protecție a monumentelor istorice poate fi urmărită pe mai multe planuri, în primul rând cel legislativ, acesta fiind cel care oferă cadrul legal de desfășurare a acestei activități. Nu trebuie ignorate însă eforturile diferitelor personalități de a atrage atenția asupra stării monumentelor, eforturi concretizate în articole, lucrări și liste de monumente apărute în publicațiile vremii. Trebuie de asemenea evidențiat rolul deosebit jucat de Comisiunea Monumentelor Istorice și al Buletinului său.

II.1. Monumente și descoperiri arheologice anterioare primelor decenii ale secolului XIX⁶

Muntenia și Moldova

Aparent, preocuparea românilor față de descoperirea și protejarea mărturiilor trecutului istoric pare să fie de dată recentă. O arheologie cu caracter angajant nu există în Tarile Romane⁷ anterior mijlocului secolului XIX iar începuturile sale se leagă mai mult de mania colecției de obiecte antice decât de interesul față de săpături

arheologice sau de dezvelirea unor monumente de mari dimensiuni.

Pe parcursul tuturor epocilor a existat însă o categorie de descoperiri care este mereu în centrul atenției, rămânând prezentă până târziu, în cotidianul secolului XXI: comorile (tezaurile)⁸.

O prima mențiune⁹ referitoare la acestea o găsim în **Pravila** lui Vasile Lupu și în cea lui Matei Basarab¹⁰.

*‘Comoară se cheamă aur, argint, bani vechi de demult, stăpânul a cui a fost să nu se cunoască cine au fost, iară de nu vor fi lucruri vechi și stăpânul acelor lucruri se va cunoaște și se va ști cine au fost, atunci cine va găsi acele lucruri nu se va chema c’au găsit comoara’*¹¹. E interesant de remarcat că există două precizări care se regăsesc aproape în permanență în ‘definirea’ noțiunii de comoara: referirea la metale prețioase și pietre scumpe, și necesitatea necunoașterii depunătorului, presupus din mare vechime. Se subliniază astfel că aceste legiuri – ca și cele din secolele următoare - în încercarea lor de recuperare a unor obiecte antice cu valoare deosebită, nu se preocupă de valoarea lor culturală sau artistică, căutându-le numai pentru valoarea lor intrinsecă.

Cele două pravile rămân în vigoare până spre începutul secolului XIX când intră în vigoare *‘Manualul legilor’* sau *‘Hexabiblos-ul’* al lui Constantin Armenopol¹².

În 1817 apar **două noi coduri de legi** – cel al lui **Vodă Caragea** în Țara

⁵ G. Murnu, *Cronica săpăturilor arheologice de la Tropaeum Traiani*, BCMI, III, 1910, p. 155-156. Exemplele ar putea continua. Pârvan notează că la Adamclisi piatra zidurilor fusese folosită la pavarea străzilor și la construcția porților (V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, 1911, p.3). La Reșca, cărămizi zise ‘de Antina’ au fost scoase și vândute cu 0,50 lei bucata (V. Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenești*, BCMI, IV, 1911, p. 64). La Slăveni satul s-a ridicat exact peste castrul roman, sătenii folosind cărămizi romane pentru construirea caselor (D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris*, BCMI, XXXIII, 1940, fasc. 105 – 106, 113 – 114, p. 143 – 149). Al Bărcăcilă identifică piatră din castrul de la Dierna în zidul mănăstirii Vodița (Al. Bărcăcilă, *De la Vodița, o nouă inscripție latină*, BCMI, 1931, p.43)

⁶ În majoritatea cazurilor era vorba despre comori (tezaur).

⁷ Prin Țările Romane înțelegem în acest context Muntenia și Moldova, întru-cât cazul Transilvaniei este legat de evoluția arheologiei și legislației Imperiului Austro-Ungar, respectiv a Ungariei.

⁸ Am considerat utilă o tratare separată a lor, comorile făcând, în această primă epocă, aproape unicul obiect al preocupărilor față de ‘recuperarea antichităților’.

⁹ I. Țabrea (*Tezaurile arheologice, descoperirea și păstrarea lor în România și în alte țări*, 1941, p.13) observă însă că este foarte probabil ca astfel de legiuri să fi existat și mai înainte, transcrierea lor de către Vasile Lupu și Matei Basarab nefiind decât o revenire la vechile legi ale pământului

¹⁰ Idem, *op.cit.* p.13, 14. Textul Pravilelor a fost publicat de I.M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiurile României vechi și noi*, vol.I, București, 1873

¹¹ Pravila lui Vasile Lupu, *zaconul 15*, Matei Basarab, *zaconul e i=15*, după I.M. Bujoreanu, *op.cit.*

¹² I. Țabrea, *op.cit.*, p.14. Prevederile introduse aici sunt mai puține dar nu diferite. Nu mai apare însă definiția termenilor *comoară* sau *tezaur*.

Românească și cel al lui **Calimah** în Moldova. Codul muntean este mai neclar în definirea noțiunilor : ' *Câte pietre scumpe sau altele găsim prin locuri slobode... bezi(=afară de) comori cele îngropate....*'¹³. Codul lui Calimah încearcă în art. 527 o precizare mai atentă: ' *Dacă cele găsite vor fi bani sau alte lucruri de mult preț, ascunse de atâta vreme încât să nu fie cu puțință a se afla cel de mai înainte proprietar, atunci se socotește o comoară*'¹⁴.

Cum lăcomia lui Vodă Caragea este binecunoscută din anecdotică vremii (mai ales că Legea sa prevedea că orice se găsește trecea în proprietatea Domniei...), latura mercantilă a scopului recuperării 'mărturiilor trecutului' nu poate fi pusă la îndoială¹⁵.

Prevederile celor două coduri de legi vor fi înlocuite prin cele ale **Condiciei Criminale**¹⁶ (art. 334, alin. II) al Divanului Obștesc sub conducerea lui Barbu Știrbei în 1852, respectiv de **Codul Civil al Moldovei** din 1833 (art. 449, 527-534, partea II, cap. III, ' *Despre câștigarea proprietății lucrurilor prin ocupație*')¹⁷, dar nici unul dintre cele două nu aduce noi precizări asupra noțiunii de 'comoara'.

Este curios faptul ca **Regulamentele Organice** nu conțin prevederi referitoare direct la recuperarea obiectelor de valoare

găsite în pământ¹⁸. Există doar o referire la situația minelor aflate pe proprietăți private (art. 178, 179)¹⁹.

În **Codul Civil Român**²⁰, art. 649, al. II apare prima oară trecerea de la termenul de 'comoară' la cel de 'tezaur', indicând astfel o schimbare și în modul de percepție al acestor descoperiri. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că este perioada în care Al. Odobescu își desfășoară activitatea arheologică și în care tezaurul de la Pietroasa se afla în centrul atenției. Cu toate acestea, legea este foarte vagă în definiții: ' *Tezaur este orice lucru ascuns sau îngropat pe care nimeni nu poate justifica că este proprietar și care este descoperit printr-un pur efect al hazardului*'²¹. Observăm ca odată cu abandonarea vechii idei de comoară, dispare și referirea la metale scumpe sau pietre prețioase. Valoarea comorii – devenită tezaur – încetează să mai fie una strict bănească, inducând și ideea de valoare artistică și/sau istorică.

O ultimă referire la *tezaure* – în mod explicit – o găsim în **Codul Civil al lui Carol II**²²: ' *Tezaurul este oricare lucru mobil, chiar involuntar ascuns sau îngropat căruia nimeni nu se poate dovedi a fi proprietar*'.

Este util să facem o remarcă referitoare la prevederile diferitelor legi și coduri de legi citate până acum, în ceea ce privește stăpânirea și împărțirea acestor comori după descoperire, și modul în care acestea ar putea afecta soarta antichităților respective. Beneficiarii unei astfel de comori sunt în aproape toate cazurile, trei: descoperitorul, proprietarul locului pe care s-a găsit comoara și statul – care își asumă în

¹³ Idem, *op.cit.*, *loc.cit.*, citând din **Codul lui Caragea**, partea II, cap I, art. I, al. II.

¹⁴ Idem, *op.cit.*, p.15

¹⁵ Dacă prevederile din Muntenia ar fi fost similare celor din Moldova, poate că recuperarea tezaurului de la Pietroasa nu ar fi fost atât de dificilă.

¹⁶ **Condica criminală** a fost în vigoare până în 1865 (I.M.Bujoreanu, *op.cit.*, vol.I, p. 436)

¹⁷ O prevedere curioasă apare în **Condica criminală** referitor la tănuirea comorilor. Legea stipulează că ' *Vor fi apărați de orice pedeapsă aflătorii de comori care tănuiesc către stăpânii locului asemenea descoperiri și vor fi supuși numai la despăgubiri civile către dâșii*'. Răzbate iarăși clar faptul că interesul manifestat față de obiectele dezgropate este în primul rând de natură pecuniară. Însă o astfel de prevedere a avut desigur darul de a încuraja ascunderea găsirii de obiecte antice valoroase față de stăpânire, ducând pe termen lung la o lacuna în șirul înregistrării descoperirilor arheologice.

¹⁸ Descoperirea de la Concești ajunge totuși la ruși într-o perioadă când se aplica **Regulamentul Organic**!

¹⁹ I. Țabrea, *op.cit.*, *loc.cit.*

²⁰ Apare la 4 decembrie 1864 și este aplicat din 1 decembrie 1865.

²¹ I.Țabrea, *op.cit.*, p.16

²² Apărut în Monitorul Oficial, partea I, nr. 259/8 noiembrie 1939, urmând să intre în vigoare de la 1 martie 1940; referirea la tezaure se face în articolul 682.

cele mai multe cazuri rolul de arbitru între primii doi. Există multiple situații – descoperitorul este și proprietar, statul este proprietarul terenului, etc. Împărțirea se face de obicei jumătate și jumătate, sau în treimi. Statul își poate asuma dreptul la întreaga comoară dacă aceasta a fost găsită pe proprietatea sa²³. Acordarea unei părți descoperitorului este de natură să stimuleze căutarea de comori – sau măcar declararea lor în cazul găsirii. Căutarea însă este îngreunată în anumite cazuri de interdicția de a săpa pe loc străin fără învoiala proprietarului (*Pravilele* lui Matei Basarab și Vasile Lupu). Obligația de a anunța găsirea unei comori este prezentă în aproape toate cazurile – ceea ce din punct de vedere al înregistrării arheologice nu ar fi trebuit decât să ne bucure – o înregistrare fie și cât de sumară a unor obiecte arheologice găsite accidental este de preferat nici-uneia.

II.2 Muntenia și Moldova - perioada anterioară primului război mondial

În Monitorul Oficial din 30 nov. 1839, Petrache Poenaru, profesor la Sf. Sava din București, publica în numele Eforiei Școalelor o notiță în care se specifica: *‘nimeni nu mai are voie a-și însuși vre-un obiect de antichitate și îndată să-l trimită prin ocârmuire la Depozitoriul de la Sfântul Sava.... Nimeni să nu mai fie volnic a scormoni în pământ pentru a scoate obiecte de antichitate’*²⁴. Era probabil vorba de o măsură luată în urma reorganizării Muzeului de la Sfântul Sava și este cu siguranță prima dată în care într-un act oficial publicat se interzic săpăturile ‘arheologice’ întreprinse în scopul colecționării de antichități și prevede ca eventualele descoperiri întâmplătoare să fie aduse la Muzeu.

În 1860, Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice intervine la Ministerul de Interne atrăgând atenția asupra lucrărilor de drumuri și șosele. Se cere astfel ca inginerii să observe și să indice și planurile

drumurilor romane ‘*pentru a cunoaște linierea generală a tuturor drumurilor romane din România, pe unde se va mai fi cunoscând urma lor, precum și traiectoriile transversale pe unde va cere trebuință spre a arăta modul special de construcție ce s-a întrebuițat pe aceste drumuri*’²⁵. Ar putea fi socotit primul pas în domeniul arheologiei de salvare în România.

La **2 noiembrie 1864** N. Crețulescu trimite o circulară către revizorii școlarii cerând informații asupra stării monumentelor istorice din unitățile administrative respective. Răspunsul se întoarce în februarie 1865 cuprinzând informații din 35 de unități administrative²⁶. Rezultatul acestei circulare se va materializa în *Albumul arheologic pitoresc* realizat de pictorul H. Trenk..

La 25 nov. 1864 prin **Decretul 1648** se stabilește **Regulamentul de funcționare al Muzeului național de antichități**. De o importanță deosebită este faptul că direcția muzeului e încredințată unui **Comitet arheologic**, ale cărui atribuții includ și ‘*a înființa și a dirige...excursiunile și cercetările arheologice din țară*’ (art.10, pct. e) cât și ‘*a priveghea buna stare a monumentelor de oricare natură și a stăruii pentru a lor nealterare sau eventuală restaurare.*’ (art. 10, pct. f)²⁷.

Codul Penal al Principatelor Romane este promulgat la 1 mai 1865. Articolul 206 prevedea pedeapsa cu închisoarea (de la o lună la un an) și o amendă de la 100 la 500 de lei pentru cei ce ‘*dărâmă, distrug, ciuntesc sau degradează monumente, statui...*’. Deși nu menționează în mod explicit categoria de ‘monumente istorice’, acestea intră acum sub protecția legii²⁸.

În anul **1869** Ministerul de interne emite un ordin de interzicere în Drobeta Turnu Severin a construcției de case pe ruinele cetății, castrului și podului lui Traian

²³ Codul lui Caragea, Codul Civil Român din 1864.

²⁴ Ștefan Pop, Colegiul Național Sf. Sava, în *Boabe de grâu*, Anul IV, nr.7 din iulie 1933, p.414-415.

²⁵ A. Sacerdoțeanu, *Cercetări istorice și pitorești prin mănăstirile noastre acum 80 de ani*, BMI, 3, 1972, p.7

²⁶ Idem, *op.cit.*, p.2-3, 4-10, 17-18.

²⁷ I. Țabrea, *op.cit.*, p.20

²⁸ Idem, *op.cit.*, p.21

– ceea ce nu împiedică însă în 1870 construirea unei căi ferate care va afecta o parte din monumente²⁹.

Între 1871-1875 Al.Odobescu își desfășoară activitatea legată de un prim proiect de lege de conservare și protecție a monumentelor, în strânsa legătura cu Chestionarul său, intitulat *'Chestionarul sau izvodul de întrebări în privința vechilor așezăminte ce se află în deosebitele comune ale României': 'să încercăm să adunăm elemente de statistică arheologică și să dobândim până la un oarecare punct mijloace de a clasifica cel puțin groso-modo monumentele antice din țara noastră'*. Rezultatele acestui chestionar se vor concretiza în două repertorii arheologice – cel al județului Romanai și cel al județului Dorohoi.

La 10 aprilie 1874 prin **Decretul 736** s-a promulgat **'Regulamentul asupra explorărilor și cumpărărilor de obiecte antice'**. Este prima încercare de reglementare a săpăturilor arheologice în Țările Române, pentru descoperirea de obiecte din *'antichitatea Dacă, Latină sau Românească'* (art.1). Decretul prevede că *'excursiuni arheologice pentru descoperirea de asemenea obiecte se vor face în fiecare an cu cheltuiala ministerului instrucțiunii și după mijloacele bugetului'* (art.2). Cei care vor face aceste explorări vor fi *'persoanele cele mai competente, amatori desinteresați și cunoscători'* (art. 2.) Un raport detaliat asupra cercetărilor este cerut la finele cercetării, împreună cu o listă a obiectelor descoperite. Ministerul va încerca să prevină orice săpături neautorizate (art. 3), pentru orice săpătură fiind necesar avizul Comitetului arheologic³⁰.

Decretul princiar 754/ 6 august 1874 – stabilește un *'regulament de*

*funcționare a Comisiei onorifice pentru monumentele publice'*³¹. Comisia era formată din D. Sturdza ca președinte, Al.Odobescu, C.Bolliac, T.Rosetti, Al.Orăscu, T.Maioreescu, A.Berindei, C.Stănescu. Se observă că în componența ei intră atât 'arheologi' și istorici cât și arhitecți. Scopul principal al acestei comisii îl constituie obținerea *'un tablou al tuturor monumentelor publice din țară, pentru care să se ia măsuri de conservare'*, justificând astfel existența arhitecților în cadrul comisiei. În spiritul vremii însă, această activitate de luare în evidență și restaurare avea să se refere în cea mai mare parte la conservarea și restaurarea de biserici și mănăstiri considerate ca având o valoare religioasă sau artistică deosebită.

În 1882 V.A.Urechia prezenta în Senat un proiect de lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice și de arhitectură³².

Legea privind regimul descoperirilor monumentelor și obiectelor antice împreună cu **Regulamentul pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice din 1892**³³. Deși formularea din titlul legii ar include și categoria de *monumente antice*, nicăieri în textul legii nu se găsesc referiri exacte la ceea ce ar constitui un monument antic³⁴. Există însă multiple referiri la obiectele antice sau la antichități, în ceea ce privește dreptul de proprietate asupra lor, reglementarea săpăturilor arheologice, descoperirile întâmplătoare, conservarea și restaurarea antichităților. Regulamentul legii este însă mai specific și mai clar formulat. Termenul de *'obiecte*

³¹ La 12 mai 1890, V.A.Urechia cere în Parlament o lege mai clară care să delimiteze atribuțiile acestei Comisii.

³² I. Opreș, *op.cit.*, p.103

³³ Legea este votată de către Senat la 15 aprilie, de către Camera Deputaților la 27 mai și este publicată la 24 nov. 1892. Regulamentul nu apare însă până la 28 ianuarie 1893.

³⁴ În articolul 3 al legii, care prevede obligația primarilor de a asista direct sau prin delegați la săpăturile arheologice, *'obiectele antice'* presupus descoperite includ categoriile: *'monumente, statui, inscripțiuni, monete, vase, unelte, etc'*. O definire a 'monumentului' în adevăratul sens al cuvântului nu există.

²⁹ Abia în 1912 se va lua decizia protejării a 6 ha de teren în zona monumentelor istorice de la Drobeta (I.Opreș, *Ocotirea ...*, p.96)

³⁰ Este vorba de **Comitetul arheologic** instituit prin **Regulamentul Muzeului de Antichități** din 1864. Prin decretul 1649/25 nov. 1864, N. Mavros a fost numit președinte pe viață. Membrii acestui comitet au fost la început Al. Odobescu, V.A. Urechia, A.T.Laurian, Al. Russo (I.Țabrea *op.cit.*, p.20).

antice’ este în mare parte înlocuit cu cel de *‘antichități’* – scăzând astfel gradul de ambiguitate când este vorba de încadrarea unui monument istoric. Art. 3 conține chiar referiri directe la ceea ce ar putea fi un monument antic *‘toate ruinele sau alte antichități aflate deasupra sau sub pământ’*³⁵. Una dintre limitările acestui act însă se referă la dreptul de proprietate privată asupra monumentelor aflate pe terenuri ce nu aparțin statului (art. 3, 4), cu rezerva că Statul le poate cumpăra dacă sunt de interes național deosebit (art. 27).

Este pentru prima dată când o lege reglementează clar efectuarea de săpături arheologice, condiționate de obținerea unei autorizații de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, și evident, de consimțământul proprietarului terenului (care poate fi silit de stat să cedeze terenul în schimbul unei despăgubiri). Este de asemenea important că autorizația de săpătură se eliberează pe baza unei documentații științifice cuprinzând *‘un plan și descrierea exactă a situațiunii terenului... cu arătarea indiciilor ce are despre existența antichităților în acea regiune și cu indicațiunea limitelor unde acele săpături vor fi practicate’* (art. 19). La finele săpăturii se va produce un raport (de către directorul muzeului) cu indicarea principalelor rezultate – un alt început de abordare științifică a valorificării săpăturilor arheologice.

Aceeași lege conține și sâmburii unor viitoare rezervații arheologice: Constanța, Mangalia, Turnu Severin, Hârșova, Ostrov, Măcin și Isaccea sunt localități listate ca având un potențial arheologic ridicat și unde este necesară o *‘deosebită luare aminte când se fac săpături pentru vre-o construcțiune...’* (art.40). În sfârșit, se interzice clar folosirea materialelor de construcții din ruinele antice la ridicarea de noi construcții (art.41).

Legea privitoare la conservarea și restaurarea monumentelor publice din 1892 (Decret 3658/17 nov. 1892). Știm din

1874 de existența unei *Comisii Onorifice pentru monumentele publice*³⁶. Prin articolul 1 al legii din 1892 se instituie *‘Comisiunea monumentelor publice’* – care de data aceasta are o putere reală și nu numai una onorifică. Faptul că se urmărește într-adevăr trecerea la fapte se oglindește și în componența sa – trei membrii din domeniul arheologiei sau istoriei, directorul muzeului de antichități și un arhitect³⁷. Un prim obiectiv urmărit este realizarea unei liste a edificiilor și obiectelor vechi din țară, în vederea conservării lor, care însă nu se poate realiza fără o autorizație obținută de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice (art.3)³⁸.

O importanță deosebită o are însă faptul că Regulamentul de aplicare a legii oferă prima definiție a monumentului *‘pe sol sau în subsol, în uz sau scos din uz, religios sau civil, străvechi și până la sfârșitul secolului XVIII, integru sau ruină, singular sau complex, imobil sau mobil’*³⁹. Este notabil că sunt catalogate nu numai monumentele îngropate în pământ ci și cele de deasupra solului, iar aprecierea lor nu mai are nici o legătură cu valoarea lor monetară, ci mai degrabă cu vechimea sau valoarea lor artistică. Remarcăm de asemenea dreptul statului de a expropria un teren în caz de *‘utilitate publică’* (art.4). Același document precizează în art. 1, al. II *‘Orice zidire cu dependențele ei, aflate la suprafața pământului sau sub pământ, cum și orice obiect vechiu, care are valoarea unui monument istoric sau artistic’* este considerat un monument public.

³⁶ De la 4 mai 1910 se va alipi pe lângă administrația Casei Bisericii (I. Țabrea, *op.cit.*, p.34)

³⁷ Prima comisie este formată din V.A.Urechia, Gr.Tocilescu, T.Maiorescu, C.Arion, și C.Sterian ca arhitect.

³⁸ *‘Nici un monument trecut în inventarul general nu va fi dărâmat, reparat sau restaurat fără prealabila organizare a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice care va hotărî după ce va fi luat avizul Comisiunii Monumentelor Publice’* (Legea privitoare la conservarea și restaurarea monumentelor publice Decret 3658/17 nov. 1892, p.4). Se întârește de asemenea articolul din Codul Civil, de pedepsire a celor care ignoră prevederile acestei legi. Amenda rămâne aceeași, în schimb se prevede suportarea cheltuielilor repunerii monumentului în starea *‘primitivă’* (I.Țabrea, *op.cit.*, p.21).

³⁹ Regulamentul..., cap. I, p.5-6).

³⁵ Regulamentul pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice, 1893, p.1

În anul următor, 1893, N. Densușianu publica la București *‘Cestionariu despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români. Partea I-a. Epoca până la anul 600 d.H.’*⁴⁰.

În 1894 va fi publicată de către C.S. Bilciurescu prima lista-inventar a monumentelor istorice. Era însă incompletă – cuprinzând numai 131 de obiective. Cea publicată de V.A.Urechia, B.P. Hașdeu și Gr. Tocilescu (toți membrii ai Comisiei Monumentelor Publice – deci rezultatul activității acestei comisii), intitulată *‘Inventarul monumentelor publice și istorice din România’* avea să cuprindă însă 534 de monumente publice și 63 de monumente istorice⁴¹.

În 1908, Al. Lapedatu îi cere lui Gr. Tocilescu să intervină cu o circulară pentru a proteja satele prin care trece Valul lui Traian⁴² iar în 1911, la propunerea lui Vasile Pârvan, se aprobă împrejmuirea și exproprierea terenului Castrului Drobeta⁴³.

Legea pentru restaurarea și conservarea monumentelor istorice din 1913⁴⁴ apare ca urmare a studiului legislației franceze și italiene, adaptate la situația specific românească⁴⁵. În textul legii se specifică: *‘arheologia este mâna dreaptă pentru studiul monumentelor istorice’*.

Tot acum apare pentru prima dată și titulatura de **Comisiunea Monumentelor Istorice**. Aceasta avea să funcționeze pe

lângă Casa Bisericii⁴⁶, dar sub autoritatea Ministerului Instrucțiunii Publice.

Comisiunea este formată din nouă membrii⁴⁷ plus un număr de 11 angajați pentru diverse servicii (secretariat, arhitectură, bibliotecă, arhivă, muzee) (art. 8). Ceea ce se introduce nou față de precedentă lege este trecerea responsabilității efectuării săpăturilor arheologice de la Ministerul Cultelor la Comisia nou creată. Aceasta are obligația să publice un Buletin. Se înființează și o Casa a Monumentelor Istorice.

II.3 Transilvania, Banat și Bucovina până la 1918

Decretul aulic din 25 octombrie 1771 conținea precizări cu privire la regimul descoperirii *‘comorilor’*: o treime aparține statului, o treime descoperitorului și alta proprietarului terenului. În virtutea acestui decret, multe dintre tezaurele descoperite în Transilvania ajung la Viena (cel de la Șimleul Silvaniei descoperit în 1797 și cel de la Sănnicolau în 1799). El este modificat la 16 iunie 1846, când proprietarul își pierde dreptul la treimea sa. Începând din 1867 dreptul de a prelua aceste *‘comori’* va reveni statului ungar.

Codul Civil austriac conține în **art. 398** referiri la *comori* (definite ca bani, giuvaeruri, lucruri scumpe ascunse fără a se mai cunoaște proprietarul). Primăria locală are obligația să anunțe guvernul în eventualitatea unei astfel de descoperiri.

Art. 399 al Codului Civil precum și **Ordonanța Curții Imperiale din 16 iunie 1846** stabilesc regimul de împărțire al

⁴⁰ I. Opreș, *Protejarea măturilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, 1988, p.27

⁴¹ I. Opreș, *Ocrotirea...*, p.104

⁴² Al. Lapedatu, *Noi Monumente istorice*, BCMI, 1908, p.133.

⁴³ BCMI, V, 1912, p.41, 88, vezi și nota 18

⁴⁴ Legea avea să apară ca urmare a eforturilor susținute ale lui I. Kalinderu. Este discutată de către Adunarea Deputaților la 23 martie și de către Senat la 30 martie. Va fi publicată în *Monitorul Oficial nr. 21 din 28 aprilie/11 mai 1913*, p. 1-8, 10-15, abrogând astfel **Legea restaurării și conservării monumentelor** din 1892. Ea va fi însă în vigoare numai până în 1919. Comisiunea avea să-și intre în drepturi la 17 mai 1913.

⁴⁵ I. Opreș, *Comisiunea monumentelor istorice*, 1994, p.50 notează: *‘Ceea ce este caracteristic în gândirea practică românească nu este mimetismul cultural, ci o mare receptivitate față de ceea ce a fost avansat în epocă, soluțiile adecvându-se însă specificului național’*.

⁴⁶ Acest lucru se reflectă în numărul mare de biserici și monumente catalogate drept monumente istorice, și răzbate clar din scopul declarat al constituirii Comisiunii *‘de a se îngriji de monumentele de artă plastică și religioasă... de a răspândi în public simțul și priceperea pentru valoarea istorică și artistică a vechilor monumente’* (art. 2) (I. Țabrea, *op.cit.*, p.35).

⁴⁷ Prin Decretul 3475 din mai 1913 (*Monitorul Oficial nr. 21 din 28 aprilie/11 mai 1913*, p. 1-8, 10-15) între membrii comisiei vor fi numiți D.Nifon (episcopul Dunării de Jos), I.Kalinderu, C.I. Istrati, D.Onciul, E.A. Cerchez, G. Murnu, G.Balș. În decembrie al aceluiași an V.Pârvan îi va lua locul lui I. Kalinderu.

comorilor (pe jumătate, între descoperitor și statul austriac)⁴⁸. Ascunderea unei astfel de descoperiri se pedepsește cu pierderea părții cuvenite din comoară în favoarea statului.

La Viena, în 1850, se pun **bazele Comisiei Centrale pentru studierea și păstrarea monumentelor (K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler)** care în 1856 începe să publice **‘Buletin Annual’** care se va ocupa și de ‘detectia’⁴⁹, protecția și restaurarea⁵⁰ monumentelor din Transilvania, Banat și Bucovina⁵¹. I. Oprea notează însă că în amfiteatrul de la Sarmizegetusa se cultiva grâu și orz iar comerțul cu antichitățile găsite în zonă este în floare, o piesa de mozaic vânzându-se cu un florin austriac⁵².

În 1854, pe lângă aceasta comisie deja existentă se înființează și **Comisia pentru salvarea și conservarea monumentelor istorice din Banat**⁵³.

Spre deosebire de principate, în Transilvania săpăturile arheologice aveau un caracter sistematic și se bucurau de continuitate. Siturile vizate erau în general cele de epocă dacică și (mai ales) romană: în 1881 Carol Torma sapă parțial castrul *Agmonia* de la Zăvoiu (lângă Caransebeș), în 1882-1883 același arheolog maghiar face săpături la *Arcidava* (Vărădia). Între siturile arheologice studiate de el în această perioadă se mai numără și cele de la *Surduc Mare (Centum Putea)*, *Pojejena (Masclianis)*. Săpături face și Leonard Böhm la Stenca, Gornea, Nemoianu la Caransebeș iar St. Pontelly la Voistova.

În ciuda acestei activități arheologice intense existau însă și nemulțumiri atunci când legislația existentă nu era pusă în practică: Andrei Cosma denunță în 1869-1870 indiferența autorităților față de

distrugerea castrului roman de la Porolissum⁵⁴.

În aceeași perioadă a sfârșitului de secol XIX, o activitate susținută de supraveghere și cunoaștere a monumentelor istorice din Transilvania duce Gh. Barițiu. Acesta trimite o serie de rapoarte în România, către Academia Română, informând asupra stării grave a monumentelor din așezările romane din Transilvania: în 1882, *‘Raport asupra călătoriei la ruinele Sarmizegetusei și a informațiilor adunate la fața locului în anul 1882’*⁵⁵ iar în 1883-1884 un *‘Raport asupra cercetărilor istorice făcute în Transilvania și Ungaria’*⁵⁶.

Comisiunea Monumentelor Istorice se înființează în Transilvania și Banat abia târziu, după Unire, în 1921⁵⁷. Sediile vor fi la Cluj și respectiv la Lugoj (se va muta în 1929 la Timișoara în urma Deciziei Comisiei Centrale din București).

II.4 Perioada 1918-1945

La 29 iulie 1919 în **Monitorul oficial nr. 82** apare **Decretul - Lege pentru Conservarea și Restaurarea Monumentelor Istorice**⁵⁸. Prin acesta Comisiunea Monumentelor Istorice ieșea de sub tutela Casei Bisericii și intra sub autoritatea Ministerului Cultelor (art.1). Se redefinește acum scopul Comisiunii – și pentru prima dată auzim pomenindu-se într-o lege de ‘stațiuni preistorice’ care fac obiectul studiului arheologic⁵⁹. Pentru

⁴⁸ I. Țabrea, *op.cit.*, p.16-17

⁴⁹ Comisiunea Imperială ‘detectează’ în 1850 un castru roman la Moldova Noua iar în 1870, Leonard Böhm prospectează în zona Șvinița.

⁵⁰ Lucrări de restaurare se vor efectua cu precădere la mănăstiri reformate și catolice.

⁵¹ I. Oprea, *Protejarea mărturiilor...*, p.22

⁵² Idem, *op.cit.*, p.23

⁵³ Idem, *op.cit.*, p.22

⁵⁴ A. Cosma, *Archivul pentru filologie și istorie*, Blaj, XXXII, 1 februarie 1870, p.638-639

⁵⁵ *Analele Academiei Române*, sect. 2, 1882, p.221-230

⁵⁶ *Analele Academiei Române*, sect. 1, 1883-1884, p.201-213

⁵⁷ I. Oprea, *Protejarea mărturiilor...*, 1988, p. 46

⁵⁸ Noua lege abroga pe cea de la 28 aprilie 1913, și modifică atribuțiile Comisiunii Monumentelor Istorice.

⁵⁹ ‘*Scopul Comisiunii este să îngrijească de conservarea stațiunilor sau localităților preistorice, clasice, medievale și în genere istorice, cum și de conservarea imobilelor și obiectelor vechi ce ar prezenta un interes istoric sau artistic, eventual chiar aflate în posesie particulară*’ din Legea din 1919, art. 2, pct. A

efectuarea de cercetări arheologice, conservări și restaurări este nevoie de aprobarea comisiei. Obligația acesteia este de a publica studii și un buletin *‘cu privire la monumentele istorice și lucrări’*⁶⁰. I. Opriș⁶¹ vede în articolul 3 începutul conceptului de rezervație arheologică. O noutate este și ideea de a asigura paza și conservarea monumentelor cu ajutorul serviciilor statului, precum și pedepsirea angajaților care se fac vinovați de neglijență, distrugerea sau înstrăinarea unui *‘monument sau alt obiect aflat în paza lor’* (art.5). Art. 10 prevede posibilitatea alegerii de membrii onorifici în străinătate – un prim semn de aliniere ‘oficială’ a României la manifestările de acest gen ale timpului. Comisiunea își lărgeste aria de acțiune, putând să înființeze secțiuni regionale. Art. 12 prevede constituirea unui buget propriu, un semn de independență materială a Comisiunii care va avea astfel o mai mare libertate și eficiență în desfășurarea activităților sale.

Legea pentru organizarea bibliotecilor și muzeelor publice din 1932 conține prevederi legate de obiectele antice aflate în posesia muzeelor, fără a pomeni nimic despre monumentele istorice.

La 18 martie 1936 apare **Codul Penal** al lui Carol II care prin art. 560 stabilește pedepsele pentru cei care *‘strică’* printre alte categorii și *‘monumente sau statui publice, sau un obiect păstrat în scop științific, artistic sau documentar’*⁶².

Transilvania continuă să înregistreze o activitate mai intensă decât restul țării și în perioada de după 1918. În 1921 este înființată **Comisiunea Monumentelor Istorice pentru Transilvania**. Activitatea ei se orientează spre sporirea numărului de monumente protejate, spre măsuri concrete de conservare și restaurare, spre sporirea patrimoniului muzeal și dezvoltarea cercetării arheologice.

Dacă însă săpături arheologice se efectuează cu precădere în așezările dacice și

castrele romane, activitatea de restaurare a monumentelor istorice se concentrează asupra bisericilor de lemn, a lăcașelor de cult, a monumentelor memoriale și, începând din deceniul al patrulea, asupra centrelor istorice ale orașelor, fapt determinat de noi lucrări de urbanizare.

Un număr important de personalități ale culturii și arheologiei românești și-au legat activitatea în mare măsură de Transilvania: Al. Lapedatu⁶³, C. Daicoviciu⁶⁴, Iulian Marțian⁶⁵, Elie Dăianu, D.M. Teodorescu, Marton Roska, Al. Borza⁶⁶ etc.

Există însă în epocă impresia că autoritățile locale nu se implicau suficient în acțiunea de protejare a monumentelor istorice antice. În 1938, județul Sibiu considera că nu are *‘clădiri - monumente istorice’* iar în județul Someș nu erau înregistrate decât trei astfel de obiective, *‘cu*

⁶³ Acesta se implică în toate domeniile: restaurare, protecția monumentelor, arhivistică, organizare muzeală. Activitatea sa cea mai importantă se leagă în special de Ulpia Traiana și cetățile dacice. Din 1921 conduce Secția pentru Transilvania a Comisiunii Monumentelor Istorice (I. Opriș, *Protejarea mărturiilor...*, p.41)

⁶⁴ C. Daicoviciu este de la 1 octombrie 1921 secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice. Efectuează săpături la Ulpia Traiana, Micia, Porolissum, cetățile din munții Orăștie. Lui îi aparține idee restaurării *în situ* de la Sarmizegetusa (C. Daicoviciu, O. Floca, M. Gostar, S. Hates, *Studiul traiului dacilor în munții Orăștie*, SCIV, II, 1951, I, p. 95 - 126).

⁶⁵ De numele lui se leagă *Archaeologisch-praehistorisches Repertorium für Siebenburgen*, extras din vol. XXXIX, seria III, X, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1909, p.321-358, publicat în românește sub titlul *‘Repertoriul arheologic pentru Ardeal’*, Bistrița, 1920

⁶⁶ Director al Institutului Botanic și președinte al Comisiunii Monumentelor Naturii, acesta vizitează castrele romane dintre Orșova și Caransebeș. Rezultatul acestei excursii sunt două memorii trimise Comisiunii Monumentelor Istorice în care propune *‘intangibilitatea ruinelor romane și păstrarea în starea actuală a acestor monumente, ferindu-le de orice distrugere prin arat, săpat sau altă exploatare economică’*. El sugerează de asemenea plantarea de plăcuțe indicatoare, instruirea învățătorilor și preoților, săpături arheologice în zona castrelor de la Pugova, Teregova, Tibiscum, precum și intensificarea activității de protecție a acestor monumente (I. Opriș, *Protejarea mărturiilor...*, p.106-108).

⁶⁰ I. Țabrea, *op.cit.*, p.36

⁶¹ I. Opriș, *Ocrotirea...*, p.109

⁶² I. Țabrea, *op.cit.*, p. 40

posibilitatea de a înscrie pe lista și castele romane de Cașei, Gherla și Ilișua⁶⁷.

Către începutul anilor '40 se constată o intensificare a activității de protejare, în special în zona munților Orăștie. Prin **Decretul-lege 2026** publicat în **Monitorul Oficial nr. 69/ 22 iulie 1943** se acorda un credit de 3 milioane de lei pentru restaurarea cetăților din munții Orăștie. Din aceștia se primesc însă numai 1,5 milioane.

Tot în 1943, C. Daicoviciu trimite o adresa Ministerului de Finanțe vorbind despre *'nevoia unei campanii urgente și mari pentru dezvelirea totală și conservarea acestor minunate cuiburi întărite ale strămoșilor noștri Dacii'*⁶⁸. În același an, pentru Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Institutul Național al Cooperăției acorda 250 000 lei, pentru *'lucrările de consolidare a palatului augustalilor și a forului, precum și pentru adunarea de obiecte și monumente arheologice'*⁶⁹.

Săpăturile arheologice nu se mărginesc acum doar la perioada daco-romana. M. Roska descoperă la Biharea *'niște morminte preistorice'* și la sesizarea lui, Comisiunea intervine pentru a opri distrugerea sitului ce avea loc prin activitatea unei cărămidării din apropiere⁷⁰.

Comisiunea se implică și în protejarea altor situri amenințate. Pe 8 aprilie 1922 secția clujeana a Comisiunii se adresează prefecturii Caraș-Severin atrăgând atenția asupra activității țăranilor din zonă care *'își îndestulează nevoile cu materialele ruinelor'*, rugând în același timp să fie cu băgare de seama în cazul semnalării unor noi obiective arheologice. Autoritățile răspund prin darea în judecată a celor *'cari distrug*

*zidurile și fură piatra de acolo'*⁷¹. Odată cu distrugerile cauzate de localnici, în anii '30 apar și cauze de ordin economico-social, generate de programul edilitar de construcție de locuințe. La Apulum, de exemplu, se construiește cartierul Partoș.

Cercetările arheologice continuă și în primii ani ai celui de-al doilea război mondial la Sarmizegetusa, Călnic (Alba), Turdaș (Hunedoara), Sebeș, Brașov, Arad, Timișoara, Boarța.

II.4 Perioada 1945-1989

Prin **Decretul 1384/25 aprilie 1945** – se publica o lista a monumentelor istorice, conținând și 15 cetăți romanice și bizantine, între care Histria, Ulmetum, Adamclisi, Capidava, Callatis, Hârșova, Iglia, Dinogetia, Enisala, Măcin, Isaccea, Slava Rusă, Cernavodă, Celei, Drobeta. În același an, prin intervenția Comisiei Monumentelor Istorice se oprește cariera de exploatare a pietrei de la Arrubium.

În 1948 însă **Comisiunea Monumentelor istorice** este desființată. La 19 iunie 1948, C. Daicoviciu, Ministru Secretar de Stat la Ministerul Artelor și Informației, primește din partea Direcției Artelor un proiect de lege pentru protecția și conservarea operelor de artă și a monumentelor istorice și arheologice. Se prevedea organizarea unui Consiliu Superior al Muzeelor, monumentelor istorice și săpăturilor arheologice⁷², se stabilea inventarierea bunurilor culturale și declararea drept monumente istorice a tuturor clădirilor monumente ridicate anterior anului 1850 (art. 6).

Între 14-16 octombrie 1950 a avut loc conferința pe țară a arheologilor, discuțiile atingând și problema conservării vestigiilor arheologice, măsurile de protejare și restaurare, efectuarea de săpături arheologice sistematice⁷³. Perioada anilor '50 va fi marcată de reluarea săpăturilor pe marile șantiere arheologice. Se încep lucrări

⁶⁷ I. Opreș, *op.cit.*, p.82

⁶⁸ Idem, *op.cit.*, p.110

⁶⁹ C. Daicoviciu își expune proiectul de protejare și conservare a Sarmizegetusei într-o scrisoare către direcția generală INCOOP din 22 iunie 1943. Punctele generale urmărite erau: consolidarea completă a ruinelor palatului Augustalilor și a forului, adunarea artefactelor în muzeul Sarmizegetusei, o restaurare parțială cu ajutorul unui arhitect specializat, continuarea săpăturilor *'dezvelind întreg cartierul central al orașului'* (Idem, *op.cit.*, p.112)

⁷⁰ Idem, *op.cit.*, p.95

⁷¹ Idem, *op.cit.*, p.100

⁷² I. Opreș, *Ocotirea*, p.178

⁷³ Idem, *op.cit.*, p.244

de restaurare la cetățile dacice din munții Orăștie⁷⁴ (Blidaru, Costești), la Ulpia Traiana, la Bucium (jud. Sălaj), la termele romane de la Micia, Pojejena (jud. Caraș-Severin), Porolissum. Restaurări parțiale au loc și la Gilău (jud. Cluj), Potaissa și Tibiscum.

Prin **HCM 501/1950** a avut loc înființarea **Comitetului pentru Așezăminte Culturale** (CPAS) cu un serviciu special pentru muzee și monumente.

Decretul 46/ 15 martie 1951 stabilește înființarea **Consiliului Monumentelor Istorice**, în cadrul Comitetului de Stat pentru construcții, arhitectură și sistematizare. Prin același Decret apare pe lângă Academia RSR și **Comisia științifică a muzeelor, monumentelor istorice și artistice**, având ca sarcină principală inventarierea monumentelor. Astfel, în 1954 sunt trecute în inventar 4345 de monumente din care însă numai 115 monumente arheologice, comisia apărând ca *‘un organism supradimensionat, fără elasticitate în mișcare și cu un rol de tutelă ideologică’*⁷⁵.

Hotărârea 661 privind păstrarea și folosirea monumentelor de cultura/22 aprilie 1955 a Consiliului de Miniștri stabilea statutul juridic al ocrotirii monumentelor istorice, responsabilitățile destinatarilor și beneficiarilor, regimul de folosință precum și disponibilitatea unor fonduri speciale pentru lucrările de urgență, introducând în același timp termenii de *rezervație* și *zonă de protecție*. Se stabilea și un **Regulament privind protejarea, restaurarea și folosirea monumentelor de cultură**, regulament format din cinci capitole în nouă articole.

Prima **listă** a monumentelor publice de după război apare abia în 1955, fiind întocmită de **Comisia Științifică a Muzeelor**,

Monumentelor Istorice și Artistice de pe lângă Academia RSR⁷⁶.

Prin **HCM 781/1959** se hotărăște înființarea **Direcției Monumentelor Istorice**.

În 1971 începe apariția trimestrialului **“Buletinul Monumentelor Istorice”**.

Prin **Decretul 301/1971 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, 21 septembrie 1971** între atribuțiile acestuia se număra și cea de organizare și îndrumare a *‘activității de cunoaștere, conservare și protejare a monumentelor istorice, de artă plastică și arhitectură...’* (art.3, pct. g). Consiliul Culturii avea în subordine Direcția Monumentelor Istorice și de Artă (art. 21)

Dintre capitolele **legii 63/30 octombrie 1974, Legea ocrotirii patrimoniului cultural național al R.S.R.**⁷⁷, două sunt interesante: cel referitor la patrimoniul cultural național (cap. I) și cel referitor la evidența, păstrarea, conservarea și valorificarea acestuia (cap. II). Patrimoniul cultural național este reprezentat de *‘bunurile cu valoare deosebită, istorică, artistică sau documentară...inclusiv cele din metale prețioase sau conținând metale prețioase’*. Această specificare este de natură să indice că anumite bunuri conținând metale prețioase sunt (din nou !!!) mai întâi importante pentru valoarea lor monetară și abia apoi ca documente arheologice⁷⁸. Indicarea directă a monumentelor istorice și arheologice ca făcând obiect al legii este făcută în art. 2, când sunt încadrate în categoria *‘bunuri cu valoare istorică și documentară deosebită’*⁷⁹. Prin art. 4, Statul asigură *‘cunoașterea, evidența centralizată și păstrarea în deplină securitate a tuturor’*

⁷⁶ Lista monumentelor de cultura de pe teritoriul RPR, 1955, editura Academiei, p.3-190

⁷⁷ Buletinul Oficial, X, 137, partea I, și 2 nov. 1974, p. 9-12

⁷⁸ De altfel, ele nu se mai regăsesc în nici una dintre categoriile de bunuri de patrimoniu listate în art. 2. În schimb, în art. 20 se stipulează clar că ele trebuie declarate și predate...

⁷⁹ Buletinul Oficial, X, 133, p.1

⁷⁴ C. Daicoviciu rămâne foarte activ în aceasta privință, contribuind la elaborarea unui program privind consolidarea și valorificarea cetăților dacice, prin organizarea unor ‘mese rotunde’, cu participarea unui număr mare de specialiști (BMI, XL, 1, 1971, p.53-58, BMI, IV, 1971, p.3-18).

⁷⁵ I.Opriș, *Comisiunea...*, p.161

bunurilor’ din patrimoniu. Este pentru prima dată când Statul își asuma aceste responsabilități⁸⁰.

Capitolul II conține referiri la lista bunurilor din patrimoniul cultural – care va fi definitivată de Comisia Centrală de Stat (creată prin această lege, odată cu Direcția Patrimoniului Național), la activitățile de conservare și restaurare, precum și referiri la săpăturile arheologice. Acestea *‘se avizează sau se aproba’*⁸¹, după caz, de *Comisia Centrală* (art. 20). Bunurile arheologice rezultate se înscriu în ‘inventare’ și se păstrează de către *‘unitățile de stat stabilite cu ocazia autorizării cercetării’*⁸². Descoperirile întâmplătoare trebuiau declarate și depuse în termen de 24 de ore (cel mai scurt termen întâlnit într-o lege de acest tip...). O măsură pozitivă este stabilirea unei liste a ‘unităților de stat’ care au dreptul să efectueze lucrări de conservare sau restaurare.

Art. 26 stabilea pedepsirea distrugerii bunurilor de patrimoniu, prevenirea unor astfel de acte căzând în sarcina Ministerului de Interne...

În 1974 apare **Legea Sistemizării Teritoriului și Localităților Urbane și Rurale**⁸³. Scopul declarat în articolul I al acestei legi este de *‘organizare judicioasă a teritoriului țării, județelor și comunelor, a localităților urbane și rurale...’*. În ceea ce privește monumentele istorice, legea nu menționează decât un singur lucru: *‘punerea în valoare a monumentelor istorice și de artă și a locurilor istorice’* (art.1). Cunoscând rezultatele dezastruoase ale punerii în aplicare a legii, nu credem că a putut fi vorba de o ‘adevărată punere în valoare’ a monumentelor distruse...

Apare apoi **Decretul nr. 53/ 1 aprilie 1975** privind categoriile de bunuri culturale

care nu fac parte din patrimoniul cultural național conținând și criteriile de avizare de către Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Național pentru trimiterea lor peste graniță

Decretul 13/17 ianuarie 1975 înființează o **Comisie Centrală de Stat și Direcția Patrimoniului Cultural Național**⁸⁴, cu un sediu în București și mai multe oficii județene. Atribuțiile nou înființatei Comisii⁸⁵ sunt de *‘coordonare a activității de evidență, ocrotire, conservare și valorificare a bunurilor din patrimoniul cultural național’*. De asemenea ea examinează și definitivează lista bunurilor de patrimoniu, aprobă normele și lucrările de conservare și restaurare, *‘avizează cu acordul Comitetului pentru Problemele Consiliilor Populare strămutarea monu – mentelor istorice’*. Aceasta ultimă menționată atribuție este în legătura directă cu Legea Sistemizării satelor și orașelor din 1974

Direcția patrimoniului cultural național dubla activitatea Comisiei Centrale. Dacă aceasta *‘coordona’* activitățile de evidență, ocrotire, conservare și valorificare, Direcția patrimoniului le *‘îndruma și controla’*. Comisia aprobă normele de conservare și restaurare elaborate de Direcția Patrimoniului. Răspunderea conservării și restaurării cădea tot în sarcina Direcției. În sfârșit, Direcția *‘participă la avizarea studiilor și proiectelor sistematizării localităților și teritoriilor...în vederea prevenirii distrugerii unor bunuri de patrimoniu’*. După cum bine se știe, există numeroase cazuri în care ‘prevenirea’ distrugerii unor monumente istorice nu a fost posibilă, ambele instituții având în mare măsură un rol strict formal.

⁸⁰ Cu posibilă interpretare a încercării de control din partea statului a circulației bunurilor de patrimoniu.

⁸¹ Diferența de nuanță între termenii ‘avizează’ și ‘aprobă’ este discutabilă.

⁸² Probabil muzee sau institute arheologice, eventual Academia Română?

⁸³ Buletinul Oficial X, 133, 1 noiembrie 1974

⁸⁴ Buletinul Oficial, XI, 15, partea I, 23 ianuarie 1975, p.1-5

⁸⁵ *“La stabilirea atribuțiilor Comisiei Centrale de Stat a Patrimoniului Cultural Național și ale Direcției Patrimoniului național s-a ținut seama de faptul că cele două organisme noi absorb structurile și activitățile Comisiei Monumentelor Istorice și ale Direcției Monumentelor de Istorie și Artă”, Decretul 13/1975 în Buletinul Oficial, XI, 15, partea I, 23 ianuarie 1975, p.1.*

În noiembrie 1977 se produce dizolvarea **Comisiei Monumentelor Istorice**⁸⁶ dar în 1979 se întocmește **lista-proiect de inventariere a monumentelor istorice** din România. Lista conținea un număr de 10 262 de monumente între care

- arheologice – 1274 (1093 rezervații și 181 monumente individuale.

Între acestea 508 provin din lumea daco-romană iar 261 ilustrează *fenomenul continuității*⁸⁷

- de arhitectură - 7285
- de artă plastică – 758
- memoriale – 909
- rezervații de arhitectură – 36.

Decret nr. 120 din 13 mai 1981 lua unele măsuri pentru protejarea și valorificarea materialelor și obiectelor sau a unor elemente componente rezultate din demolarea, transformarea sau repararea construcțiilor, precum și pentru consemnarea documentară a unor zone, ansambluri și clădiri, conținând referiri și la materiale rezultate din distrugerea unor monumente istorice.

III. Restaurarea și conservarea monumentelor antice

Prin **restaurare**, arhitectul Gh. Curinschi înțelegea în 1968 *‘acele categorii de lucrări care, înglobând și obiectivele conservării (asigurarea solidității monumentelor, și prin aceasta longevitatea sa) urmăresc să-l readucă fie la înfățișarea sa inițială, fie la o formă pe care a căpătat-o în cursul uneia dintre etapele de valoare ale existenței sale, reîntregindu-l totodată, în limita documentelor, sub aspectul unității sale’*⁸⁸.

Pentru o mai bună înțelegere a evoluției conceptului de restaurare și a rezultatelor sale în decursul a diferite

perioade de timp considerăm necesară o scurtă incursiune în evoluția istorică a acestui concept.

Restaurările contemporane pot fi împărțite în patru categorii⁸⁹ (Gh. Curinschi, 1968:23):

1. Restaurare de eliberare, prin care se urmărește degajarea monumentului de suprapuneri, stratificări și adaosuri ulterioare construcției sale.

2. De reîntregire, prin care are loc înlocuirea unor părți care au suferit deteriorări, sau completarea unor părți lipsă.

3. De reconstituire, care are drept scop re-editarea unui monument dispărut.

4. Strămutarea – care înseamnă de fapt demantelarea monumentului și reproducerea sa identică într-un amplasament diferit.

Conservarea unui monument pare să ridice mai puține probleme ideologice decât restaurarea sa. Conservarea ar putea fi definită drept *‘întregul șir de măsuri care au drept obiectiv păstrarea monumentului în bunăstare [...] și prelungirea existenței sale’*⁹⁰. Conservarea are de asemenea prioritate asupra restaurării, o restaurare ‘accelerată’ putând dăuna conservării⁹¹.

Etapa 1860-1880 se înscrie ca un ‘moment de sistematizare și clarificare conceptuală în ceea ce privește ocrotirea monumentelor istorice’⁹² (I. Opreș, 1994:86). Este din ce în ce mai clar că o conservarea sau restaurare fără ajutorul informațiilor oferite de arheologie era aproape imposibilă: *‘Cercetările arheologice sunt partea care ne preocupă cu deosebire în restaurare și tot ce are vre-o legătura cu monumentele fărăi ne este trebuincios’* – afirma Gr. Tocilescu⁹³. G. Murnu, la rândul sau, cere metode unitare

⁸⁹ *Ibidem*, loc. cit.

⁹⁰ *Ibidem*, p.21.

⁹¹ C. Nicolescu, *Muzeologie Generală*, București, 1979, 41

⁹² I. Opreș, *Comisiunea...*, p.86

⁹³ *Restaurarea monumentelor istorice 1865-1890, Acte și rapoarte oficiale*, București, 1890, p.87

⁸⁶ C.C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României*, 1994, p.11

⁸⁷ I. Opreș, *Ocrotirea...*, p.122

⁸⁸ Gh. Curinschi, *Restaurarea monumentelor*, 1968, p.23

în abordarea săpăturilor la Adamclisi, corelate cu lucrări de conservare-restaurare⁹⁴:

Aceasta este perioada în care apare volumul-manual 'Restaurarea monumentelor istorice 1865-1890'. Din ce în ce mai mulți arhitecți și arheologi încep să ia poziție împotriva restaurării de 'reconstituire', deși această idee rămâne încă larg împărtășită în epocă. În anul 1889 G. Sterian menționa: 'Astfel, a restaura un monument degradat este a se păstra tot ce se poate păstra, fără a-i atinge acele părți; este a-l restaura întocmai cum ar fi trebuit să fie după terminarea completă'. Aceasta nu înseamnă însă că documentarea trebuie să fie mai puțin riguroasă. Același autor subliniază necesitatea existenței unor surse sigure referitoare la înfățișarea monumentului dacă acestea lipsesc 'să ne mărginim la restaurarea parțială posibilă, iar restul să-l consolidăm numai' căci 'reparațiunile nesocotite au făcut mai mult rău monumentelor decât vremurile grele'⁹⁵. Se sugerează de asemenea că părțile vechi trebuie lăsate diferite de cele noi, pentru a se putea face diferența între partea restaurată și original. În cazul în care restaurarea sau conservarea monumentului nu sunt posibile, același N. Gabrielescu cere 'să se facă desenuri, să se descrie fiecare monument în parte ca să rămână cel puțin o închipuire scrisă, neștearsă, pentru istoricii viitori'.

În jurul anului 1890 se **formează Comitetul de rezistență pentru apărarea de distrugere a monumentelor istorice**. Comitetul, într-un protest din 1890, militează 'numai pentru reparațiuni parțiale, scrupuloase, arheologice, științifice și artistice făcute cu scop de a consolida și a

conserva tot ce a mai rămas dintr-un vechi monument'⁹⁶.

În primul deceniu ale secolului XX, Comisiunea Monumentelor recomandă ca metodă 'lucrări parțiale și raționale de conservare și întreținere prin care se realizează un îndoit beneficiu: se păstrează mai întâi monumentele până la vremuri mai prețioase și oameni mai înțelegători și mai cu interese pentru ele..., lucrări care să cuprindă și material documentar, tot ce e necesar și totodată cu puțință de adunat și publicat'⁹⁷.

Anii '20-'30 par să înregistreze o limitare a activității de restaurare la piese de muzeu, etnografie, mănăstiri și complexe medievale, acordând mai puțină atenție monumentelor pre-și proto-istorice. În 1937 existau doar 3 milioane de lei fond de restaurare pentru toate clădirile-monumente din România⁹⁸.

După cutremurul din 1940 lucrările de conservare și restaurare cunosc un moment de stagnare, acutizat câțiva ani mai târziu de schimbarea regimului politic. Există însă o 'echipă de restaurare' care se va menține, formată din N. Teodoru, St. Balș, V. Moiescu, Gr. Ionescu, Em. Costescu, ducând în anii '60 la o renaștere a școlii de restaurare⁹⁹. Această nouă școală se va preocupa în mod deosebit de punerea în valoare a centrelor istorice ale orașelor. Deși în cea mai mare parte atenția se concentrează asupra orașelor medievale din Transilvania, exista și cazuri fericite din antichitatea greacă și română:

'Etapa antică, care a constituit treapta inițială a dezvoltării unor orașe ca

⁹⁴ 'Săpăturile arheologice pe lângă alte condițiuni presupun și ținerea unui jurnal în toată regula. În el trebuie inventariate pe loc toate descoperirile, de orice natură ar fi ele..., nu numai etichetarea, numerotarea, înregistrarea și arătarea precisă a locului unde s-au găsit ci și descrierea, fotografierea sau desenarea lor' (G. Murnu, *Cronica săpăturilor arheologice de la Tropaeum Traiani*, BCMI, III, 1910, p. 155-156)

⁹⁵ Sursa completă este N. Gabrielescu, *Privire generală asupra monumentelor naționale și mijloace de a împiedica distrugerea lor*, București, 1889, p.19.

⁹⁶ I. Opreș, *Op. cit.*, p.7

⁹⁷ Aceste recomandări apar în BCMI, I, 1908, p.7-8.

⁹⁸ Istoricul roman pune acest lucru și pe seama slăbului sprijin primit de Comisiunea Monumentelor din partea presei vremii, care de multe ori îi face propagandă negativă. N. Iorga atrage însă atenția asupra progreselor făcute în activitatea de protecție a monumentelor istorice de la înființarea Comisiunii: N. Iorga, *Trei conferințe de orientare* (I. Monumentelor noastre și opera Comisiunii Monumentelor Istorice – 1937, 2. Ce este un muzeu de istoric), Datina Românească, Vălenii de Munte, 1939, p.6.

⁹⁹ I. Opreș, *Protejarea...*, p.162

Mangalia, Constanța¹⁰⁰, Turnu Severin, a fost ștearsă de dezvoltarea ulterioară a acestor așezări, ceea ce face ca nici caracteristicile rețelei stradale, nici clădirile să nu se fi păstrat. Vestigiile arhitecturale antice au un caracter arheologic. Ele se pun în valoare prin măsuri de conservare și includerea lor, ca valori istorice și estetice cu caracter muzeistic¹⁰¹.

În anii '70 se reia ideea necesității restaurării structurilor arheologice *în situ*: un exemplu bun este cazul cuptoarelor de ars var, unicate, găsite la Izbuc (jud. Bihor).

Spre sfârșitul anilor '70 are loc redeschiderea unor ample lucrări de restaurare în munții Orăștie, la Tropaeum Traiani, Ulpia Traiana, Micia, Potaissa, Porolissum, Tibiscum, Celei, Albești. Ultimele decenii ale mileniului II aduc din ce în ce mai puține fonduri pentru activitatea de restaurare și conservare a monumentelor istorice. De fapt, începând cu 1977, o parte dintre monumente dispar....

¹⁰⁰ În cazul Callatisului și al Histriei arhitecții au apelat la *anastiloză* – '*ridicarea în poziție verticală a elementelor găsite*', recompunând coloanele unei case romane târzii. Același procedeu a fost aplicat și la Adamclisi. (Gh. Curinschi, *op.cit.*, p.208)

¹⁰¹ Gh. Curinschi, *Centrele istorice ale orașelor*, 1967 p.61. Același autor ne oferă și definiția unui monument arheologic, văzut din perspectiva unui arhitect: '*Monumentele arheologice sunt acele edificii sau ansambluri, care, căzând în ruină, din cauza vechimii, neglijării sau a unor cataclisme, au stat îngropate vreme îndelungată în pământ și au fost descoperite prin săpături*' (Gh. Curinschi, *Restaurarea...*, p.15). La pagina 19 a aceluiași volum, monumentele arheologice sunt caracterizate drept '*monumente moarte... care și-au pierdut funcțiunea utilitară*'. Poezia și misterul arheologiei nu reprezintă mare lucru în gândirea matematică a unui arhitect...